

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: AZ ORVOS ALAKJA A MAGYAR SZÉPIRODALOMBAN

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Az orvos regényhős, a fehér köpeny, az injekciós tű és a műtőlámpa misztikuma mindig mágnesként vonzotta az írók és az olvasók érdeklődését egyaránt. A világirodalom ömlesztve kínálja a példákat, a fajsúlybeosztás egyik szélén a 'Dr. Arrowsmith', a másikon a 'Réztábla a kapu alatt', hogy csak a legismertebbekre hivatkozzunk, bár ez utóbbinál megerőltetés nélkül lehet silányabbakat találni. A magyar irodalom sem szűkölködik orvos szereplőkben. Ha nem születtek is jogos, vagy kétes értékű világsikerek (ez regényirodalmunkról általában is elmondható), megközelítőleg hű tükörképe a mindenkori magyar orvosi rétegnek. Műfajok közül természetesen elsősorban a regény, továbbá a dráma jöhet számításba, a líra aligha.

Tekintettel arra, hogy nálunk a regény alig több, mint másfél százados múltra tekinthet vissza, utalnunk kell röviden a regényt megelőző, annak szerepét betöltő elbeszélő költészet orvosi vonatkozásaira. Elég csak Gvadányi József 1796-ban megjelent 'A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma' című eposzt említenünk. Az ízes népi nyelven írott műbe a maradi intelmek mellett az orvosoknak sem kölcsönöz sok bizalmat. Mert „ő az embereket Chinával kínozza, de egészségekre őket ritkán hozza”. Nagy keservében a nótárius inkább a vén kuruzsló Tóti Dorkóért szalaszt, hogy erőre keljen a ló-hunyor leve, vagy a békanyál csodatévő hatásától.

A múlt század első felének nagy eszmeáramlata, a reformkor fő kifejezési formája még a hősi eposz volt. A fennkölt hangvételű, csodálatosan hullámzó ritmusáradatok, letűnt korok emberfelettinek látszó hőseit igyekeztek testközelbe hozni, sodorni serkentő példaként a „puhaságra serényebb” jelenkornak. Minden eposzok őse és felülmúlhatatlan példaképe, a homéroszi mű hősei között közismerten szerepe van az orvosoknak.

„Mert hiszen egy orvos vetekedhet száz daliával,
Nyílvesszőt, ha kivág s orvosszert hint a sebekre...”.

Nálunk a „párducos Árpád hadrontó népe” között még alig esik szó a gyógyászokról, pedig munkájukról a honfoglalás-kori csontleletek vallanak. A reformkor irodalma még nagyrészt a múlt felé fordul, pedig közéleti óriások mellett, romantikus méretű orvos kortársak is voltak, hogy csak id. Lenhossék Mihály nevét említsük.

Eötvös József nagy úttörő irányregénye, 'A falu jegyzője' már felillant egy orvos epizód szereplőt Serer vármegyei fősebesz személyében. Vérteli kirurgus, szenvedélyesen támadja a homoeopathiát. „...De hát mit tesznek a homoeopathák. Adnak-e gyomortisztítót, melegítőt, erősítő jalappát s chinát, orvosságot, hogy a beteg izzadjon, s az izzadás ellen antispasmodicumokat, antiphlogisticumokat, antirheumaticumot, aromaticumot, cardus benedictust, rheubarbát, tartarust, sal mirabile glauberi-t?”

További véleménye: „az orvosi tudomány feladata az, hogy gyógyítson s kötelességének eleget tegyen; hogy megpróbáljon mindent, mit a gyógyszerházban találhat, s ha maga nem

boldogulhat, hívjon össze konzíliumot, míg a beteg meg nem gyógyult...”. Mokány sebészünk ez utóbbi szavai mindenkor időszerűek. Az első hazai, kifejezetten orvos tárgyú regényt, a nagy kor jellegzetes személyisége, Fáy András írta. A regény 1855-ben, a 'Szózat' költőjének halála évében jelent meg, 'Jávor orvos és szolgálja Bakator Ambrus' címen.

Fáy András, a „haza mindenese” – ahogy Szemere joggal nevezte – Világos után a közélettől visszavonultan, csak az irodalomnak élt. Az említett, de alig számon tartott regénye (a 'Magyar Irodalmi Lexikon'-ból is kimaradt) ma is élvezetes olvasmány. A fordulatos, anekdotázó, szellemes írás egyes részeit akár Mikszáth is írhatta volna. Röviden: Jávor orvos a megyei mindenese, esetenként mentőangyal, a kalandokban deus ex machina, hűséges szolgálójával, Bakator Ambrussal járja a vidéket. Egyik alkalommal a hegyről üres szánnal lefelé baktató borfüvarosok és a hegyre igyekvők összekaptak, mert egyikük sem akart térni. (Akkor még nem írta elő a közlekedésrendészeti szabályzat.) Éppen tettlegességre került volna a sor, mire Jávor orvos és szolgálja odaértek. A civakodók elé kirakatta Ambrussal az ijesztő sebész műszereket, jelezvén, hogy a leendő sebesülteket van mivel megreparálni. Volt is hatása, mert a nem éppen színjózan atyafiak verekedés nélkül kerekét oldottak. Szerepel még a regényben talált gyerek, akiről kideríti Jávor orvos, hogy egy színésznőnek felcsapott nemesi hölgy törvényes gyermeke, ízes, szép nyelven megírt fordulatok, linkóci gróf, álnok anyós stb. Kár, hogy a nyelvművelés rostjában már régen kihullottak az ilyen találó szavak, mint a lókormányos = kocsis, vagy a hógulya = lavina.

Kezdetben a regényt úgyszólván a történelmi regény jelentette. Az oly kiváló társadalmi és lélektani érzékel megáldott, igazán nagyra hivatott Kemény Zsigmond is történelmi keretbe választott időszerű mondanivalójának. Az idézni kívánt regény címadó főhőse Gyulai Pál, orvos és államférfi egy személyben. Ám a történelmi tények kiegészítésével csak részben tekinthetjük orvos-regénynek. Gyulai Báthory István szolgálatában ugyan tábori sebész is volt, azonban elsődlegesen mint politikai tanácsos vált ismertté. Zivataros történelmünk legszeszélyesebb, egyben legtragikusabb, nagy szerepet betöltő családjának udvarába is furcsa mód került. Saját akaratán kívül belecsöppent a Bekes-féle felkelésbe. Fogaras várának parancsnoka volt, amikor Báthory István foglyul ejtette és megkegyelmezett neki. E nemes gesztus a Báthoryak iránti feltétlen hűségre kötelezte. A nagy Báthory István „szegénylegényből lett belső tanácsbíró” orvosi tanulmányait Padovában és Bolognában végezte, erre azonban a regény nem utal. A későbbi lengyel király palotaorvosa mégsem Gyulai, hanem a Padovából hívott Bucella Miklós volt, valamint az Európába került dohány hatásának latin nyelven megverselője, Hunyadi Ferenc. Gyulai – mellesleg Paracelsus egyik magyarországi ellenfele – Báthory István halála után hazatért a „kised” Erdélybe. A király hagyatéka: „légy hív Zsigmond vajdához tettel, tanáccsal és szenvedések közt...” volt a végzete a messzelátó, józan embernek.

Némiképpen szellemi őse volt a nagy fejedelem, Bethlen Gábor okos, országóvó politikájának. A „proteusként változó, tigrisbőrbe varrott kaméleon”, az epileptikus Báthory Zsigmond sötét udvarában az egyoldalúan törökbarát Báthory Boldizsár hívei hazaárulással megvádolták, ahogy az lenni szokott, és lekasabolták. Kedvenc hasonlatával gyakorta az erdei mókus példáját idézte, jelképesen utalva Erdély helyzetére. A kis állat odvát ha készíti, kelet és nyugat irányban ablakot váj. Ha keleti szél fúj, hátával elfedi a szellőzőnyílást, és nyugat irányába pislog, ha nyugatról süvít, tehát megfordítva cselekszik. Kemény Zsigmond a realizmus nehézveretű képviselője, a XVI. századi 'Zord idő' után következő szomorú világba vezet Gyulai Pál tragédiája ürügyén.

Kemény Zsigmond nagy ellenpólusa a regényes regény nagymestere, az örök mesélő, a nagy fantáziával megáldott Jókai Mór. Köztudatunkban ugyan a jellegzetes Jókai-hősök (Kárpáthy Zoltán, a Baradlay fivérek, Berend Iván, Rab Ráby stb.) inkább jogászok, gazdászok, katonatisztek, színészek, műszaki emberek, azonban e hatalmas terjedelmű életműben találunk orvosokat – fő- és mellékszereplőkként egyaránt. Orvos főszereplő pl. a

'Nincsen ördög' Dumány Kornélja. E regény megírásának az előzményei és a körülményei is regényesek. Az asztrachán süveges, orosz patriarchának kinéző író a múlt század nyolcvanas éveiben Párizs felé menet, szenvedő szemtanúja volt egy, számára kedvező kimenetelű vasúti szerencsétlenségnek. Közben kimentett egy némának tartott, beteges kinézésű fiúcskát, akiről később kiderült, hogy magyar származású, gazdag amerikai szülők gyermeke. Apja hálából mesélte el az írónak párizsi lakásán regényes élettörténetét.

Felvidéki, elszegényedett nemesi család egyik utolsó sarjadéka volt. Egy napon forradalmi tette szánta el magát: orvos lesz. Apja mikor tudomást szerzett a szokatlan tervről, agyon akarta löni. Szó szerint: „Micsoda? Borbély? Felcser? A Dumány-család ultimus surculus a doktor?...” Az elszánt fiatalember meglehetősen „frájaszt” szellemben válaszolt: „Az átoktól nem félek, azokat a chemia már analizálta, a Fraunhofer-féle vonalak meg azt is megmutatják, hogy mi van a pokolban...”. Merész tervét csak öreg, hypochonder nagybátyja, a Diogenesnek titulált Dienes úr támogatta. Végre egy Dumány – kiáltott fel az öreg –, aki az eszét nem a vagyon elherdálására használja. Hasonszörű társai megvetőleg „te doktor, te szerencsétlen Aesculap”-nak csúfolták.

A Bécsben végzett doctor medicinae – különnc nagybátyja kívánságára – hazajött, otthagyta jövedelmező magánrendelőjét, hogy a sír szélén tántorgó nagybácsinak orvosi tanácsokat adjon, másrészt örökölje a mások által nem sokra becsült, de valójában óriási értékű régiséggyűjteményt. A szomszédság grófja a jóhiszemű orvost választási korteskedésekbe, „politikai emberevésbe” csalja bele, amelynek hínárjába minden józan ítélőképessége, gyakorlatias gondolkodása ellenére időlegesen bele is ragadt. Annál inkább sikerülhetett ez, mert a szomszéd kastélyában három fiatal hölgy volt a mindenre elszánt gróf cinkosa. Dumány doktor szellemi párbajban is makacs ellenfélre talált az egyik, ördögben hívó grófnő személyében. Íme, az egyik visszavágás:

„Grófnő! Én orvos vagyok. Nem ismerek olyan testi, vagy lelki bajt, aminek valami oka nincsen. Vannak miasmák, spórák, bacillusok, van suggestio, öröklött baj, képzelt betegség; vannak ragályok, infectiok s azoknak ellenszerei; vaccinatiok, desinfectiok, prophylaxis, de láthatatlan szellemek, akit ördög névvel tisztelünk, mindezekhez semmi köze. Vannak emberek, akik rosszat tesznek; de azoknak gonoszságait vagy a koponya abnormis növése magyarázza ki, vagy valami önérdék, vágy, szerelemfáltás, bosszú képezi az alapját annak a rossz tettetnek, amit elkövetnek, de nem az ördög incselkedése.”

A grófnő végül az egész orvostudományt támadta: „hogy az egész pathológiának, therapeutikának nem éri meg azt a porzó, amit a receptekre hintenek, hogy belgyógyászatunk most is ott van, ahol Galenus idején, hogy hirdetett celebritásaink nem jobbak Paracelsusnál, hogy gyógyszereink legjobb esetben méregkavarás kategóriájába tartoznak...”. Betetőzésképpen kijelenti, hogy egyáltalán nem hisz az orvosnak. A hysterika egyéb, megjátszott élcsozozatai csak megtévesztő látszatok voltak a cél érdekében, hogy Dumány doktort férjül szerezzék meg egyik, a gróftól már terhes kisasszonynak. Tervük sikerült. Mindezekre később rádöbbenve, a doktor megtagadja otthonát, és Párizsba utazik ifjú nejével felejtetni.

Abban az időben – még a Párizsi Kommün előtt – III. Napóleon Franciaországa I. Vilmos császár Poroszországával vívta élet-halál harcát. Dumány doktor önként jelentkezik tábori sebésznek a francia hadseregbe, ahol mint a vöröskeresztes osztag vezetője szerez komoly érdemeket. A franciák veresége után Brüsszelbe megy, ott egyik megbízott ügynöke számára értékpapírokat vásárol, s nagy vagyont nyer a tőzsdén. Dumány doktor tehát már gazdag emberként vándorol ki Amerikába. Az Újvilágban rövidesen a Silver King, vagyis az ezüstkirály rangot nyeri el, így tér vissza évek múlva a kontinensre. Párizsi lakásán találkozik kisfia megmentőjével, a nagy mesélővel. Igazi Jókai hős, erényeivel és fogyatékoságaival, ez utóbbi a valószínűtlenségre vonatkozna, de ne legyünk szigorúak.

Jókai a csatáknak, farkaskalandoknak mesteri megjelenítője, nem különben az elemi csapásoknak, így a járványoknak is. Ilyen a 'Szomorú napok', az 1831-es felvidéki koleralázadás és járvány megőrkítése. A véres halál – a lázadás és a sápadt halál – a kolera egyformán szedi áldozatait. A megyei orvosok elrendelte megelőző intézkedés, a kutak „vismuth” (nyilván bizmut) porral való fertőtlenítése azt a hiedelmet kelti az elkeseredett, nyomorgó és felvilágosulatlan népben, hogy az urak szándékosan mérgeztetik meg vízforrásaikat. Jellemző epizód, hogy a felbőszült tömeg az egyik magatehetetlen, öreg kastélylakó kezelőorvosát is meggyanúsítja. Ekkor egy bizonyos Sarkantyús doktor józan szavakkal próbálja meggyőzni a lázadókat, hogy az epemirigyömlést nem a kutakba szórt fertőtlenítő por okozza. Sehogy sem hiszik el neki, míg végül szemtanúk kívánságára nyomban lenyel fél marék port, hogy meggyőzze a hitetlenkedőket. „Tatár legyen ott a doktor, ahol a betegek megitatják az emberrel a saját orvosságát...” – idézi a nem éppen kellemes élményt és szorongva gondol tehetetlenül az „előre megásott sírok” emberemésztő iszonyatára.

A nagy kolerajárvány kísértete más Jókai-könyvben is megjelenik. Így a 'Fekete vér' valószínűtlenül romantikus kisregény, a járvány nagyon is reális és kitűnően megfigyelt részletleírásokkal indul. A kór neve Erdélyben: csuma, a tótságban: kiszela, a magyaroknál: epemirigykór, az orvosok nyelvén: cholera morbus, az egész világon fekete asszony néven ismerik. Próbálták gyógyítani, védekezni ellene, megtiltották megyszerte a dinnye-, az uborka-, a gyümölcssevest, a pálinkaivást; a szobák padlójára klórmeszet hintettek, zacskóba kötött kámfort viseltek, elállták a hidakat, kordont húztak a határon. Minden hiába, a fekete asszonynak nem kellett se komp, se híd, egy lépéssel áthaladt a Tiszán, Dunán, Szamoson. Az orvosok csak a háttérben, névtelenül jelennek meg, képviselvén különböző gyógyítási irányzatokat a 'Régi jó táblabírák' megyei asztaltársaságaiban. Természetesen az allopathia és a homoeopathia hívei csapnak össze egy parázs vita erejéig. Nemes hölgy, Hahnemann tanítványa elszántan csepi az allopathiát: „...Pfuj, pfuj allopathia! Moslék keverés! Mérget a méreg közé! Ha fáj a láb, el kell vágni, ha forr a vér, ki kell eresztetni! Saginare, purgare, postremo clysterum dare, ha nem használ; resaginare, repurgare, reclysterum dare! Ez a nagy tudomány! Nézzék önök ezt a pici ládikát itt a kezemben, ezekkel az apró üvegcsékkel. Mi van ezekben? Apró mákszemek. És ezekkel a mákszemekkel én, egyszerű tudatlan nő, a halhatatlan Hahnemann utasításai nyomán száz meg száz szenvedőt gyógyítok meg évenként, kiket a decoctumok, emplastrumok és cataplasma rég a föld alá vittek volna.” Ha ez nem segített, a „contra vim mortis, nulla medicamina in hortis” elve volt a végső érve a hasonszervi gyógyásznak. Ez önmegnyugtatóra esetleg alkalmas lehetett, de a hozzátartozóknak aligha.

A regény tartalma a Brenóczi-család viszontagságos élettörténete. Az idős István gróf egyetlen sebezhető pontja: a homeopathiát nem volt szabad előtte gyaláznia. Megszállottan hirdette annak csallhatatlanságát, s a csodagyógyszerekben való hit lett a veszte. A család vagyonára pályázó Krénfy mérget csempészett az idős embertől kölcsönként házi gyógyszerekbe. A chamomilla, a veratrum és a sulfur feliratú üvegek tartalmazták a homeopathia fegyvertárát, Krénfy mindhárom üveget méreggel töltötte meg. Aztán híret költötte, hogy cholera fenyegeti a vidéket, a cholerophobiás István gróf azonnal gyógyszert kért a lányától, aki mit sem sejtve, megmérgezte apját. Az igazságra természetesen fény derül, a rossz elnyeri méltó büntetését, mint ahogy azt Jókainál megszoktuk. Tény, hogy a Jókai-hősök jellemképlete nem bonyolult a lélekelemzésre kapott XX. századi, igényes olvasó számára, de lebilincselően érdekes olvasmány, az bizonyos.

Nem akármilyen világot kell annak a magyar írónak teremteni, aki olvasottságában versenyezni akar Jókaival. Egyik legrapszodikusabb műve, a 'Politikai divatok', a bukásában is dicsőséges, sikertelenségében is nagyszerű szabadságharc átélésének állít jelképes emléket. Méghozzá jóval a kiegyezés előtti rövid, de annál sötétebb – mert alkotmányosságot hazudva

zsarnokoskodó – Schmerling-korban. Gyakran felvillan a nagy nemzeti ügy mellé szegődött tábori orvosok nélkülözhetetlen alakja, volt kikről mintázni. Nemkülönben a kis sánta doktor, Glanz Melchior, a szürkehályogok vándor operateur-je. A kopók gyanúja fölött álló orvos szabadon hordott fontos megbízatásokat, üzeneteket a rejtőzni kényszerülő illetékesnek. „Tört testben egyenes lélek”, alkalmasint plasztikai sebész lett. A szabadságharc bukása után bujdosó Lévay Béla részére akar színésznő szerelme menlevelet szerezni idejében a komáromi helyőrségnél, férfinak öltözve, cselesen. Igen ám, de Lévay legfőbb ismertetőjele volt egy kardvágástól származó heg a homlokán. Az elszánt honleány, hogy menlevelet szerezhesen, pontosan olyan sebhelyet preparáltatott a bizalmas barát, Glanz doktorral saját homlokára. A jogos, életmentő csalás romantikus kalandokon átverekedve, nagy nehezen, de sikerült. A 'Politikai divatok' megírása előtt Jókai mint szerkesztő, három havi börtönt kapott egy viszonylag ártatlan cikk megjelentetéséért. A megírásban tehát ez is közrejátszott.

A legmegszállottabb Jókai-hős, Rab Ráby történelmi alakja köré kerített regény mellékszereplői között is találunk orvosokat. *Vixere fortes Agamemnona multi; sed omnes illacrimabiles urgentur ignitque longe nocte carent quia vate sacro* – írja a csodálatos Horatius. Nos, Ráby Mátyás történetét nem fedte be a feledékenység. Az író jóvoltából hasztalan kálvária-járása közismert. A mindenható vármegye mindenáron el akarta emésztetni a jog és az igazság e megszállottját, nem riadva vissza még a méregtől sem. A Fehér Farkas vendéglőben egy felbérelt kereskedő mérget kevert ivóvizébe. Szerencsére Ráby cselédje nem vesztette el lélekjelenlétét: tejet itatott vele, tollal csiklandozta torkát, hogy hányásra ingerelje. Azután orvosért szaladt, de sem a vármegye physicusa, sem Pest város orvosa nem merte vállalni Ráby Mátyás gyógykezelését. Huszonnégy órán át orvosi segítség nélkül, egy paraszt cseléd gondozására volt hagyatva, „...csak másnap, este későn, mikor már besötétedett, kopogtatott be az ajtaján a pilisi járás seborvosa...”. Nevét is feljegyezte Ráby e derék orvosnak: Moltzer János volt. „Szigorúan titokban, mert a megye urai elüldözik a környékről, ha tudomást szereznek róla...”. Tíz hét telt bele, amíg a mérgezésből kilábalta valahogy. Hanem a derék sebészt, aki segített rajta, csakugyan kiüldözték még az országból is. Mire szegény Ráby kiszabadult a helyi hatalmasságok börtönéből, már nem élt II. József, a „legnemesebb és legszerencsétlenebb Habsburg” – Németh László találó jellemzése –, aki igazságot szolgáltatott volna neki honfitársai ellenében.

Jókai orvosalakjai között akadnak árnyékoltabb jellemek is. Idézzük fel a nagyon derék Kárpáthy Zoltán, nagyon hitvány nagybátyjának, elég silány kezelőorvosát, Mauz doktort. A gyenge jellemű, beteges Kárpáthy Abellinó, az unokaöccse ellen folytatott tisztességtelen per idején két diplomás ember befolyása alatt állt. Maszlaczký ügyvéd és a kezelőorvos, Mauz doktor sem igen szívelte egymást, de kenyéradó gazdájuk módszeres kopasztásában egyetértettek. Végül a „méregkeverő, mirigyfőző borbélylegény” és a „pénzért hazudó, pörvesztő zugprókátor” – ahogy egymást becézték – feltett szándéka zátonyra jutott. Kárpáthy Abellinó, hogy hátralevő, kevés jót ígérő éveikhez maradék erejét összeszedje, Graefenberg fürdővárosába utazik, a felkapott Priessnitz mesterhez, hidegvíz-kúrát venni megviselt idegei megnyugtatóására.

Az éltes kort megért költőt öregedő éveiben nemcsak az orvos epizód szereplők, de az orvostudomány legújabb eredményei is meglepően érdekelték. Az 'Öreg ember nem vén ember' című könyv négy képzelt kisregényből három elmeorvosnapi napló, paranoid kórrajz, vagy gerontológiai tanulmány is lehetne. A 'Coronilla' fejezetben képzeletbeli párbajt vív az író egy halottal, s a helyszínre való szállításakor derül ki, hogy az örültek házába vitték. A vizsgálóorvos paralysis progressivára gyanakszik. A párbajból tehát „kényszerzubbony, dörzsöltetés, villanyoztatás és zuhanyoztatás” lett, sőt kilátásba helyezték a koponyalékelést is, ami ugyan nem volt speciális gyógymód, minden esetre kijózanítólag hatott a betegre. Így sóhajtott az ápoló: „hiába, azt a pupillakitágulást nem lehet letagadni. Az ember nem macska, hogy szemfeketét össze tudja tetszése szerint húzni. Az orvos ráismer...”. Kijózanódása után

a P. P. jelzésű kórismét felváltotta az előkelő Neurasthenia. Bár a lipótmezei tébolydába mint párbajozni akaró került, előtte már olyan „sikerekkel” dicsekedhetett, mint Attila király sírjának „megtalálása”, valamint a nagy karszt csatorna tervezője, mely a Balatont az Adriával kötötte volna össze. Csupa képtelenség.

A 'Gyász orgiák' című fejezet vízbe fulladni akaró „tündéri” is bizarr helyzetet idéznek. Az író képzeletben a Ferenc József hídnál a vízbe ugró öngyilkosjelöltek részére mentőállomást építtetett, méghozzá a Duna kellős közepén lévő Tisza szigeten. Jól képzett, lélekbúvár doktornők igyekeznek a vízből kimentett, főleg fiatal, életunt lányokat életkedvre hangolni. Így került Zentay Diadalma kisasszony is az említett helyre. Az alkalmazott kezelés: mesterséges lélegeztetés, ammóniák áramoltatása az orrlukákba, katéteren keresztül a gyomorba vezetett borszesz, valamint fehér hunyor (Helleborus) és kapotnyak finom porából nyert tüsszentőpor. Az életkedv visszanyerésére a nagy emberbarát az alkoholkúrát tartotta alkalmasnak, hogy a feléledtek nyelve is megoldódjon egyúttal. Diadalma kisasszony öngyilkossági szándékának kiváltó oka a következő: nagy szerelme, Kis Miklós amerikai párbaj áldozata lett, ami azt jelenti, hogy nyomtalanul el kell tűnni arról a vidékről. Így került a tengeren túlra, s lett belőle Kissemi Clos (visszamagyarítva: csókolj meg Kolozs) fogorvos New Yorkban. Egészséges néger fogakat ültetett a fehér emberek ínyébe, egy senkinek el nem árult csodabalzam segítségével. Megjelenik az újkor csodagépe, a röntgen, kellő titokzatossággal körítve, mintegy az író friss érdeklődését bizonyítandó.

Visszatérve Zentay Diadalma történetéhez, az amerikai csodafogorvos hazajön, vízbe veti magát, és a két szerelmes a mentőállomáson talál egymásra. Tovább ismertette a fantasztikus álom történetét, elvégzik a koponyalékelést az álmodón: „Egy acélcső, melynek az alsó széle sűrű fűrészfogakkal van ellátva; egy gép hozza sebes körforgásba, s mélyeszi alább. A fogascső közepében van egy acél szeg, mely elébb a csontba benyomul, hogy a cső forgását biztosítsa. Igazán tökéletes eszköz. Fejet kell hajtanom az orvostudomány előtt...”. Az utolsó fejezet, a szív mártírjai szépséges Stelláján is elvégzik a trepanálást. Egy „hóttetemet vesznek ki az agy hátuljából”. Lehet öregkori hypochondria és tudományos érdeklődés kivetülése ez a fantasztikus regény-ciklus. Számunkra különösen érdekes színfolt, utalás egyben a múlt századvég gyógyítási viszonyaira.

Jókai nagy utóda a realista Mikszáth, a századforduló előtti és utáni Magyarország vesébe látó ismerője, megörökítője, mosolyogva bírálója. Nos, a nagy szatirikus, híven a világirodalom epés tollú alkotóihoz – élén Molière-rel – kevés jót mond az orvosokról. Egyik méltatója, Nagy Sándor szerint Mikszáth orvosai egy-két kivételtől eltekintve „hivatásos emberölők”. Hogy ezt az elfogultságot milyen személyes okok motiválhatták, Mikszáth életrajzában magyarázatot találhatunk rá. Mária húga 16 éves korában tüdővészben pusztult el, anyja a kolerajárvány áldozata lett, legkedvesebb gyermeke, Jánoska difteritiszben halt meg. Az orvosok mindannyiszor tehetetlenek voltak.

Még a silány jellemű szereplők közül is kilóg a 'Fekete kakas' című kisregény két lelketlen orvosa. Ebben – sok más mellett – egy kis beteg betegséggyógyítás mellett a következő párbeszéd zajlott le: „És mit gondol orvos úr? – Hm. A tudomány törvényei szerint a jelen beteg meghalhat, ellenben meg is gyógyulhat. – De mi a valószínűbb? – A tudományban nincsenek valószínűségek és lárifárik. A tudomány fonséges és pozitív.” Sajnos a jelen esetben az orvos magatartása nem volt az. Majd éjfél felé valami névnapról jövet pityókásan ismét beállított, és megállapította: „... az érverés túlságosan gyenge. Konyakot, csak konyakot a betegnek, a többi majd meglátjuk reggel.” A kis beteg nem érte meg a reggelt. Megrázó történet, az orvosoknak kötelező olvasmányként írnám elő.

A 'Szökevények' című kisregény szépséges, vízbeesett kasznárnéjához orvost kerestet a „praesens imperfectum, futurum perfectum” rejtélyes jelmondatért kapott birtok újdonsült ura. „De a doktor most kártyázik valahol, nehéz lesz megtalálni...”. Mire a doktor elősántikál estefelé, már konstatálhatta, hogy a „kasznárné ki fogja heverni a kalandot...”. Ők a kortárs

orvosok, de nem kerülnek szerencsésebb megvilágításba a történelmi regények epizód orvosszereplői sem. Például a 'Szelistyei asszonyok' mindvégig derűt árasztó légkörében alig található ellenszenves figura. Mujkó a királyt játszó udvari bolond, fura történetekkel szórakoztatja az asztaltársaságot. Céltáblája Valvasori olasz doktor, aki egy személyben főköstoló is. Mert a megmérgeztetéstől az udvari bolond is tartott. Közben nem minden célzás nélkül elmesélte a Lyrilla királynéről szóló fura históriát, aki ha megbetegedett, mindig kiadta a rendeletet: „ha meghalnék, a két doktorom velem temetessék el elevenen”. Na persze össze is szedték minden sütnivalójukat a gyógyászok, ha igénybe vették őket. Végül mégis meghalt a királyné, és amit parancsolt, megtörtént. „Nyugszik a szép királyné a jó puha orleans-i földben, lombos olajfák árnyékában, illetlen módon ugyan, de csöndesen a két doktor között.” Erre Valvasori: „Okos asszony volt, s a kollégák is jól jártak: királyi sírokban fekszenek.”

Másik történelmi regény, az 'Akli Miklós' orvos alakjai is kimerítik a szélhámosság fogalmát. Az udvari doktor az találta, hogy „az ischli levegő a legjobb a világon”. Rögtön zárójelben – biztosan telkei vannak Ischlben – teszi hozzá nem minden célzás nélkül az író. „Aesculap fölmentje a százados sablon – nyújtsa ki a nyelvét – elmondása után elrendeli, hogy a betegek szobájában nyissanak fel egy üveg ischli levegőt”. Ha nem javul a beteg, „bontsanak ki még egy palack levegőt”. Ez esetben sarlatánnal van dolgunk. A „Vén gazember” ágyához hívtat sulyomi doktor pedig tudatlan felcser, aki egy sérv visszahelyezésére sem mer vállalkozni. A falu bírójának az ötlete, hogy fektessék a kasznárt egy párnákkal megrakott létrára, hogy a feje alacsonyabban legyen, mint a lába (Trendellenburg-helyzet), és úgy szállítsák Sulyomra. Mire hazaértek, a sérv spontán visszacsúszott. Ezt az epizódot Mikszáth csak a regény első változatába illesztette, a véglegesből kihagyta. Ám az orvos azzal nem vált rokonszenvesebbé.

További orvosi vonatkozású életrajzi adatokra utalva, az író mintegy tíz nyáron üdült Gleichenberg világhírű fürdőhelyén, ahol meghitt barátság fűzte Závory Sándor magyar fürdőorvoshoz. Nem egy Mikszáth-novellának Závory doktor elbeszélése volt a magva.

Az egyik legrokonszenvesebb szélhámus, Katángthy Menyhért képviselő pályafutása is fürdőorvosként indul. A vagyon nélkül maradt dzsentrí Jókai hasonszőrű figuráihoz képest már korszerűbben gondolkodik. Katángthy Menyhértet apja orvosnak szánta: „...doktor barátom, és csak örökké doktor. Doktoroké a világ, mert beteges. Hiszen már nincs is egészséges ember. Ezen a pályán sokra viheti. Hány gazdag ember van a doktorok közt ... könnyű tudomány, ha az orvos meggyógyít valakit, hálás és dicséri, ha pedig nem gyógyítja meg, örökre elnémul, nem tehet neki szemrehányást.” Mindezeket az öreg Kathángthyval mondhatja az író, de egyben saját véleménye is. Pláne a fürdőorvosokról: „Semmit se kell tudni. Még a „mutassa a nyelvét” sem feltétlenül szükséges, a diagnózist, ami a legnehezebb, nem kell megállapítani, fürdőre már kitalált betegséggel megy a páciens, fürdőorvosnak csak a mellét kell meghallgatnia (vagy hall valamit, vagy nem), s aztán elrendeli, hogy melyik vízből igyék és mennyit, hány órát sétáljon naponként...”. A Priedorfba vetődött Dr. Melchior von Katángthy Brunnenartz, elmés látszatok kiagyalásával akar jól menő magánrendelést teremteni a nagy konkurencia ellenére is. Utolsó forintjaival keresztül-kasul hordatja magát, hogy azt higgyék, mennyi sok betege van. Megfelelő partnerre akadt aztán egy látszatbárónő személyében, aki utolsó aranyait adta honoráriumnak, hogy férjül szerezze magának a divatossá vált orvost. Mindketten a jó anyagi fedezet létezésében reménykednek, s mindketten beugranak a látszatnak. Katángthy további pályafutását ismerjük. Országra szóló választási csalások botrányhőse lett.

Mikszáth, mint nagy író, a kedvezőtlen, sötétebb alaptónus ellenére rokonszenves orvosokat is ábrázol. Ama kevesek egyike 'A zöld légy meg a sárga mókus' című novella Birli sebésze. Ő a hivatásával nem él vissza. Ha csal is, csak a beteg érdekében teszi. Rövid tartalma: az idős gazda lázas állapotban, dagadt kézzel fekszik odahaza. (Zöld légy csípte meg.) Már a kéz amputálása segítene csak a fenyegető gennyvérűség ellen. Ebbe a gazda, s

főleg fiatal felesége, nem akar beleegyezni. A sebész erre cselhez folyamodik, kinyomozza, hogy a menyecskének udvarlója van, ezzel igyekszik féltékennyé tenni a gazdát. A beteg ember most már mindenre hajlandó, hogy áthúzza felesége tisztességtelen számításait. Kedvező képet ad még az orvosokról az 'Aesculap az Alföldön' című novellája is.

Végül ismerkedjünk meg a legáltalánosabban ismert, szimpatikus orvos, a 'Különös házasság' Medve doktorával. A regény társadalmi mondanivalójával elsőrangú remekmű. Csupa elevenség, csupa kedély a népszerű doktor. Élcelődik az urakkal: „a doktort csak a paraszt fizeti, az úr per-tu lesz vele...”. Továbbá így jellemzi Medve Miklóst: „Ki hitt volna az olyan hókusz-pókuszoknak, hogy nyújtsa ki a nyelvét és mutassa az üterét, amelyekkel az orvosok dolgoznak? De Medve doktort mégis szerették, mert érdekes kis hörcsög ember volt, aki mindenkiel disputált, veszekedett ugyan, de tele volt kedéllyel, játszóssággal, tréfával. Azon felül otthon volt az orvosi tudományokban, ami szintén valami.”

Elszánt ellenfele a babonának és a papoknak, így vall hivatásáról: „Az orvos valóságos Prügelknebe, azt mindenért ütik. Ha kicsibe veszi a beteg baját, megharagusznak rá, hogy lelketlen kutya, ha nagyba veszi, megharagusznak rá, hogy megrémíti a beteget és még betegebbé teszi. Ha a beteg meggyógyul, azt mondják, hogy magától is meggyógyult volna. Ha nem gyógyul meg, azt mondják, hogy a doktor rontotta el.” Medve doktor további sorsát ismerjük. Nem lehetett a nagy Buttler-Döry per tanúja a bíróságon. Az úton halt meg hazafelé menet Döryéktől, magával vitte a sok titkot, amivel segítségére lehetett volna a Szentszék megfellebbezhetetlen határozata ellen hasztalan hadakozó Buttler grófnak.

Mikszáthnál az emberi lélek színeképelemző skáláján a sötétből indultunk el, hogy fokozatosan eljussunk a világosba, az alkalmi Aesculaptól Medve doktorig. A humor alaptónusa néha véres komolyságot, a sötét pedig humort takarhat. Végül fejezzük be egy, az író által feljegyzett orvosi adomával, hogy teljes legyen a kép. „A híres angol orvos, sir James Simpson házának ajtaja előtt egy hercegnő kocsija állott meg, ki felküldé legényét értesíteni a doktort, hogy kint várja őt az utcán... – Mondja meg a hercegnőnek, hogy el vagyok foglalva egy mosónővel, nem mehetek le...”. Ezek után megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy talán mégsem volt Mikszáth annyira egyértelműen orvosellenes.

Jókai és Mikszáth nagy öröksége arra az íróra szállt, aki romantikus és realista vonásai mellett egyben a századfordulón oly divatos zolai naturalizmus meghonosítója volt. Fellépésétől keltezzük a modern városi próza, dráma, egyben a polgári irodalom haladó irányának a térhódítását. Bár az öregedő Arany és Jókai érzik már a nagyjövőjű városi élet lüktetését (gondoljunk például Arany 'Hídvadás' című versére), ám a polgár színpadon és regényben, valamint a városi élet megannyi új szereplője: munkások, cselédek, iparosok, kereskedők, bérből élő értelmiségek először Bródy Sándor műveiben kapnak teljes polgárjogot. Ezek után nem meglepő, ha úgyszólván minden felbukkan egy-egy orvos, különösen a hivatalnok járásorvos, hol mint képmutató erkölcsbíró, vagy a szegényekkel együttérző, de csekély hatalmú, jószándékú hivatalnok.

Az előbbire talán legelőbb darabja, a 'Tanítónő' a példa. A szolgabíró, a káplán és a bérlő mellett a járásorvos is tevékeny részese a tanítónő elleni hajszának. Legkedvesebb darabja az írónak a 'Medikus', ennek orvos-apa szereplője, Rubin doktor taníttatja Arrak János medikust, a szegény szabó fiát. Persze nem önzetlenül, mert Riza leányának vélt biztos megélhetési férjet szerezni. A medikus, míg kötelezőnek véli a házasságot, mindent elkövet, hogy elidegenítse magától pártfogója leányát. Riza önzetlen segítőkészsége és nagyvonalú viselkedése az Arrak-család iránt, valamint a furcsa helyzet feltárásának meglepő elviselése rádöbbeníti a medikust, hogy Rizánál alkalmasabb feleséget, szeretetre méltóbb élettársat lámpással se találhatna. Ennyi a tartalom röviden.

Közben hű képet kapunk a nyomorgó diákok életéről, az áldozatról, mely ára a diploma megszerzésének, de még nem – a biztos megélhetésnek. Azt benősüléssel, vagy egyéb összeköttetéssel lehet elérni. Rubin doktor keserűen kijózanító szavakkal akarja a medikust

minden idealizmusától megszabadítani: „A beteg emberiség! Maga még ott tart, hogy az emberek tömegével lehet valamit csinálni? ... Magunkkal kell törődni, a családdal, a gyerekekkel..., egy ilyen kis körben még lehet valamit tenni. Ambíció! Tudomány! Ezen a rongyos Pesten. Itt nincs pénz. Ez az egész város egy krájlér. Tíz forinton múlnak itt a dolgok. Tíz munkást vizsgáltam meg ma. A szívük megnagyobbodott a munkától és az italtól. Micsoda receptet adhatok nekik? – Pénzt. Hogy ne dolgozzanak. Különb elpusztulnak, mint a kutyák. Az egészség is pénzkérdés.” Keserű kifakadás ez, szakmailag a megállapítások nem mindig helytállóak, de Rubin doktor azért törődött az emberekkel.

Érdekes, lélekelemző színdarab a 'Timár Liza'. Az újjazdag, kikeresztelkedett apa akar egyetlen lányának megbízható férjet szerezni. Liza, mint általában Bródy női főszereplői, határozott jellem, nem tűr érzelmeibe semmilyen beavatkozást. Elutasítja az apja pártfogolta gazdag kereskedőfiút, rájön, hogy a neki udvarló huszártiszt szánalmas figura, arra se érdemes, hogy függetlensége megtartása mellett látszatfelesége legyen. A nem mindennapi leány nevelésében szerepe van házi orvosuknak is. Kölcsönös vonzalom sejthető kettejük közt, de komoly kapcsolat lehetőségére senki sem gondol. A doktort Timárékhoz anyagi kényszer köti, hiszen öt leánytestvére van, akiket neki kell férjhez adnia, „és a derék férfiak drágák”. A pénzkérés módjairól különben sem moralizál: „Nekem mindegy. Hozzá vagyok szokva az élethez, mint a halálhoz, egyformán élek mindkettőből.” A serdülőkor lelki megrázkódtatásain átevicckelő Liza megértő szövetségese talál a modern gondolkodású orvosban.

A dilemmáról, hogy férjhez menjen-e a semmirekellő huszártiszt, következőképpen vélekedik: „Voltaképpen semmi borzalmas dolog nem történt. A kisasszonynak tetszik egy csinos katonatiszt, aki hozzája gróf is. Ez a legszentebb joga. Tetszik neki, szereti, kiválasztotta. Mindnyájunknál hivatottabb arra, hogy kiválassza élete párját..., sőt joga van ahhoz is, hogy szerencsétlen legyen vele. De én bízom a kisasszony finom ízlésében és egészséges ösztönében. Különb lány mindnyájunknál...” Mindezeket a nő egyéniségének a tisztelete diktálta. Kissé romantikusan az orvost akár az öngyilkosságba is követné, de arra már nem kerül sor. Egymásra találásuk nem olcsó drámai fogás, de lélektanilag kellően megindokolt, természetes feloldódás. Európa színpadain a polgári foglalkozású orvost Ibsen, nálunk Bródy honosította meg. Örököse a múlt, őse a jelen század prózairodalmának. Összekötő híd, tartósságát a saját pilléreinek kívül szilárd partok biztosítják.

Az említett partok innenső felét már Móricz Zsigmond hatalmas életműve képezi elsősorban. Közhely, hogy Móricz volt a nagy lehetőség; nyelvi ereje, ritka ábrázolóképesége alkalmas volt a magyar próza világirodalmi régiókba való lendítésére. Nagy kár, hogy említett, páratlan adottságaihoz nem társult kellőképpen az intellektus-ábrázolás szükséges összetevője. Így is a század első évtizedeinek a legteljesebb keresztmetszetét adta, a legsúlyosabb társadalmi mondanivalóval, az Ady által átkozott, nyomasztó magyar valóságról.

Rendkívül gazdag, sokrétűen ábrázolt szereplői között bőven találunk orvosokat, leginkább epizód-figuraként, névtelenül. Kezdjük az ismertebbekkel. Dr. Fetter Leó, a 'Forró mezők' orvosa, az irodalmi szinten írott detektívregény szerény szereplője. „Kevés ponyvaregénynek adatott meg ilyen remekműteremtő humuszba gyökerezni” – írja róla nagy méltatója, Németh László. A rejtélyes gyilkosság egyik áldozatát, Baltház Pistát életveszélyes állapotban szállították kórházba. Fetter főorvos látja el a sebesültet, a kórlapon rögzíteni akarja a szakvéleményt, midőn megjelenik Papp Béni, a nyomozó, és arra kényszeríti az orvost, hogy a nyilvánvalóan lövéstől eredő vállsérülést autóbalesetből eredőnek vélemezze. Az óvatos doktor ceruzával írja be a nyomozó kívánságát, hogy alkalmasint a valódi tényekre tudja majd átírni. A detektívregény törvényei szerint mindig a legkevesbé gyanús a gyilkos, jelen esetben az illetékes nyomozó volt az.

Az uram-bátyám világot megelevenítő 'Rokonok' című regény kártyázó kaszinó-tagjai között is akad orvos dr. Mannheim személyében, aki az érvényesülés keserves lehetőségeiről

elmélkedik: „Ha például a főügyész nekem véletlenül rokonom volna, most milyen jól jönne az nekem. Nagyon szeretnék egy hatósági orvosi állást elnyerni. Pardon, tisztiorvosit. De hát nincs semmi rokonom, akit protekcióra megkérhetnék.” A hazai, harmincas évek nyomorban tengődő, jobb élet után sóvárgó budapesti hivatalnokok világát idézi fel 'Az asszony beleszól' című regény remek társadalmi profilja. Méltatlankodnak az asszonyok; hiszen négy család próbálkozik az ügyes újságíró szerezte négy potya színházjeggyel megnézni egy sikeres Hauptmann-darabot, még hozzá Csörtossal, de a körítés oly „sokba” kerülne, hogy a szándékok reménytelenül ernyednek el a tehetetlenség egyenemű közegében.

Az orvosfeleség kényelemszeretettel vádolja férjét: „Az lehetetlenség, hogy egy orvos egy fillért se keressen hónapokon keresztül. Ne tessék az excentrikus gyógyítási módokat forszírozni, tessék felkeresni a húszkrajcáros betegeket, és azokat a húsz krajcárokat beszédni.” A férj elkeseredett válasza: „A húsz krajcárokat nehezebb bevasalni, mint a húsz pengőket.” „Ó, én emlékszem – replikázott a feleség –, gyermekkoromban volt nálunk egy öreg orvos falun, az, ha parasztokhoz hívták, mikor belépett, először kinyújtotta a kezét s azt mondta: ide a két hatost. Addig rá se nézett a betegre, ha ott döglött is meg, míg le nem adták a kezébe a húsz krajcárt... nem kívánhatja, hogy én ennek a módszerét kövessem.” Az orvos túlkiabálta a feleségét, hogy ne hallják annak szavait. Megdöbbenő lenne, ha a vitázóknak fordított lenne a véleménye. Ennyit a regényekről.

Novelláiban is bő a választék. Szívbemarkoló kis írás az 'Annuska' című rövid novella. Benne Bogács tisztifőorvos, a cvikkeres doktor bácsi a lelketlen hivatalnok megtestesítője. A mogorva kovácmester egyetlen, tizenöt éves, fejletlen leánykáját akarja mindenáron férjhez erőszakolni. Előtte megvizsgáltatja a tisztiorvossal, hogy alkalmas volna-e a házasesetre. Szegény kis riadt madárnak egyetlen titkolt reménye, hogy a doktor bácsi még éretlennek fogja találni. A reménye hiábavaló volt, nem fogták pártját. Zavarában nem volt ereje megmondani, hogy neki még az sincs meg, ami a vele egyidőseknek már van. Másik novella, a 'Nihilista' körorvosa engedély nélkül ment szabadságra, és a húsvizsgáló pecsétet tizenöt éves leánykájára hagyta. Az állatorvos joggal jelentette fel a megyénél, ecsetelve annak beláthatatlan veszélyeit, ha beteg hús kerülne fogyasztásra. A „mindenki cimbora” hivatalnokok között egy szelíd dorgálás lett a beígért fegyelmből. Végül a feljelentő állatorvos felé: „maga kérem egy nihilista” – kiáltott a bíró tele torokból. Aztán szelíden tette hozzá: „hanem meg fogjuk szelídíteni magát is...” – és kedélyesen csapott a vállára. Az pedig rögvést belátta: ne szólj szám, nem fáj fejem, itt az egyetlen lehetséges viselkedés.

A 'Cserebere' című novella civakodó házastársainak egymást okoló elégedetlenségei között kiegyenlítő szerepet tölt be dr. Beke, a férj jóbarátja. A feleség mondvacsinált ürügyek alapján válni akar, abban a hiszemben, hogy a vele mint beteggel törődő orvos biztosan szerelmes belé, és hajlandó akár feleségül is venni. Beke doktor azonban gyermektelensége ellenére rendkívül családpárti, lebeszéli a válásról, és kiábrándítja tévhitéből. Inkább otthagyja a vidéket, hogy barátja házassága helyreálljon. Móricz legmegindítóbb orvosa a 'Szegények doktora' című novella hőse: „...a doktor bácsit kinevezték egészségügyi tanácsossá. Ebből az alkalomból mindenki felkereste az egész körorvosi járásból és elhalmozták szerencsekíváratokkal. Doktor bácsi nagyon népszerű volt, csak a legravaszabb erőszakkal lehetett neki honoráriumot adni. Sőt a szegényeknek, ha ezeknek receptet ír, a patikaköltséget is mellékelte.” A doktor nagyon elégedett, nem így a gazdag származású feleség, ő főtanácsosné szeretne lenni. Az már méltóságos címmel jár. Íme, a szegények doktora: „Soha nem bírnám elviselni, ki kellene bújdosnom a világból, ha engem méltóságosnak szólít valaki. Úgy érezném, hogy meg vagyok fizetve és meg vagyok szégyenítve.” Továbbá: „Aki azért tesz valamit, hogy majd a kormány megjutalmazza egyszer érte, az nem tett jót, az üzletet kötött a sorssal.” Végül epésen megjegyzi: „Együtt élek egy nővel egy életen át, és az annyira nem ismer... hajlandó volna a szegények doktorának a felesége méltóságos asszony lenni...”.

Móriczot az orvos érthetően elsősorban mint ember érdekelte. Pár vonással, néhány oldalon utánozhatatlan kis világot teremt. Ilyen a 'Fogorvos' című kis novella is. A rendelőben kis rettegő leánynak a figyelmét fogtömés közben igyekszik az orvos mesével elterelni. A kislány később egyenesen rajong az orvosért, kötőtűvel kipiszkálja fogaiból a tömést, hogy újra a rendelőbe mehessen. Ott aztán egy elejtett szóból megtudja, hogy a bácsi már nős, így nem vágyik többet a fogtömésre.

A novellahősökből idézzük fel még a 'Szülíke mesél' című írás Füredi doktorát. Elgondolkoztatóan időszerű a mondanivalója. Egy fiatal menyecske magzatelhajtásért keresi fel a nevezett orvost. „Ha van még másnak is ilyen gondja, jöjjenek csak bátran” – biztatja. Erre a következő alkalommal kilencedmagával tér vissza, az olcsó és biztos munka reményében. Az orvos bediktálja az adatokat és szigorúan figyelmezteti őket, hogy aki nem szüli meg a gyermekét, azt rendőrkézre adja: „...de nagyon szigorúan mondta ám, úgyhogy mögijedtünk”. (...) „Hát így esött, akkor kilenc gyermek született Dráva-Ványiban.” (...) „Ezért aztán csak bolond doktornak hívták Füredit ... mer aztán el kellett neki kötni erről a vidékről, mer meg haragudtak rá a népek, osztán nem adtak neki könyeret...”

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a század legnagyobb magyar regényírója általában kedvező képet fest az orvosokról. A rokonszenves és a kedvezőtlen aránya fordított a Mikszáthéval, a színvonal azonos, tehát mindkettő igaz. Móricz színpadán orvost nemigen találunk, hacsak a Napóleont idéző 'Repülő sas' egy percre megjelenő orvosát nem számítjuk.

A századforduló utáni tízes évek a derékba tört tehetségek szomorú korszaka. Elég Török Gyulára hivatkoznunk, az alig harminc évet élt rendkívüli tehetségre. Egyik remekműve, a 'Porban' különleges helyet biztosít írójának. Főhőse, a tehetetlenségben oly származású Kender Pál, a tépelődő falusi Hamlet, ahogy saját magát nevezi, az oblomovizmus, a felesleges ember e sajátságos, honi megtestesítője. A kis fürgé, fekete, zsidó származású orvos, dr. Weissenberg az összekötő híd a magányos ember és sárbaragadt szemléletű környezete között. Józan, gyakorlatias tanácsaival igyekszik a fáradt dzsentrifíút legalább az élet elviselésére bírni, de hasztalan. „Nincs dolgom, nem lehet hasznomat venni, és mégis tele vagyok gondokkal, tépelődéssel” – panaszkodik Kender Pál. A doktor, akinek „aranszélű szemüvegénél csak a két eleven szeme csillogott jobban”, így válaszolt: „Ne sértődjön meg, mondok magának egy egészen egyszerű, de találó diagnózist: világfájdalom. Fiataloknál gyakori, ellenszere a jó táplálkozás, a mozgás, szerelem és így tovább.”

Ám a leckéztetés csak falra hányt borsó... „Hamlet, falusi Hamlet. Rosszul sikerült Hamlet-imitáció. Halvány másolat, az ostobaságok királyfia, a gyöngeségek bohóca, az energiátlanság díszpéldánya...” – így jellemezte saját magát. Orvosa tanácsára nagy nehezen megnősül, hogy ezzel is újabb, vélt teher nehezedjék satnya vállaira. Akaratgyengesége mellett szembeütő kontraszt a kis doktor szorgalma. „Kedves uram – mosolygott a kis doktor – én se dolgozzak szorgalmasan? Zsidó vagyok, tisztelt földbirtokos úr, és első nemzedék a családomban, amely szellemi munkából él. Az én őseim túlnyomólag rongyszedők voltak és évszázadok óta egyebet se csináltak, mint pihentek és imádkoztak. Nekem könnyű dolgozni. Én nem lehetek fáradt. Ezt csak az úgynevezett történelmi családoknak a gyermekei engedhetik meg maguknak... Az én dédunokáim is fáradtak lesznek, mert én vagyok az az ő, aki részegre tülekedik magát a garasokért.” Weissenberg doktor hiába követ el mindent, Kender Pál a végső kiüttlanságba, az öngyilkosságba menekült. Szép könyv, némileg az egzisztencializmus is vallhatná ősenek, és oldalági rokona az 'Ifjú Werther'-nek.

Török Gyula másik főműve a 'Zöldköves gyűrű' nemzedékregegy, a vagyonát veszített dzsentrifalkalmazkodni akarása a polgári élethez. Őz József, a háromgyermekes özvegyember már a régi életforma illúzióját elvesztette, és becsületes hivatalnok a kis városban. Háziorvosa Löw úr, »a németvilágból itt felejtett orvos, akinek az volt a specialitása, hogy sohase hordott nyakkendőt. Tört magyarsággal beszélt és a betegekhez feltűnően szigorú volt.« Ennyi a bevezető jellemzés, ami már sejteni engedi, hogy hivatásának nem a legkiválóbb

képviselőjével van dolgunk. Őz legkisebb leánya, Carolina lázas beteg lett. Löw doktor először vörhenyt állapít meg, majd amikor válságosra fordul a helyzet, megváltoztatja a kórismét. A kor réme, a difteritisz. A kislány átvészeli ugyan a betegséget, de Löw doktor bajmegállapító bizonytalanságai végül a családfő elvesztéséhez vezetnek. Legjobb barátja temetésén megfázik Őz József, orvosa megnézi, magas a láz, kész a diagnózis: tüdőgyulladás. A betegért hű ápolója, a második felesége aggódik: „...legyen résen. En rosszat sejtetek... a férjem, szegény nagyon nyugtalan. Mondja meg, vallja be, ha nincs tisztában a dologgal, hiszen három gyermek atyjáról van szó.”

Az orvos haragosan villogtatja a szeme párját. Bozontos szemöldökei szinte megrémítették a tanácsos nejét. „Asszonyom – felelte az orvos – ha nem bízok bennem, nyomban távozhatok... legyen nyugodtan, félre-ismerhetetlen a dolog: tüdőgyulladás. Ez a rendes lefolyás. Csak vigyázni kell. Borogatni éjjelre...” Négy hétig ment így, aztán Löw doktor beadta a derekát: „Súlyos, nagyon súlyos. Most már nem lenne baj, ha elhívnák a főorvos urat.” Megjött a főorvos, aki már nem titkolhatta a szomorú kilátásokat. „Asszonyom önnek bevallhatom, hogy végtelen fájdalmas tévedés történt. Löw doktor... tüdőgyulladás ellen kezelte a férjét... Tífusza van minden bizonnyal...”

Az orvos felelőssége még utólag sem csökken, ha esetleg abban az időben az adott tüdőgyulladás, vagy tífusz egyformán halálhoz is vezethetett. A félreismert diagnózist a terápiás tehetetlenség sem menti. Nos, e két remekművet egy alig harmincéves fiatalember írta. A prózáíróknál ez csecsemőkornak számít. Mire lett volna képes később, érett fővel?

Két rövid esztendővel élt többet nála Csáth Géza, szellemi életünk e ritka tüneménye. Orvosként írt az orvosról, illetve beteg orvosként a beteg orvosról. Néhány oldalas lélektani remeklés a 'Sebész' című novella. Abszint mellett üldögél a sebész, a „szenvedélyes alkoholista, aki egyenes úton halad a delirium tremens felé”. Sebészi rögeszméje lett, hogy az emberi agy időérzékelő központját kell kioperálni, ezzel megszűnik az öregedés tudata, tehát az öregedés is. Ez a titka az örök fiatalságnak. „De addig is, míg a sebészi beavatkozás ideje el nem jő, egy múltó belgyógyászati szerünk van az idő ellen. Ez az abszint. Tisztán tüneti orvosság. Sokáig úgyse kell, mert a sebészi eljárás radikális és kitűnő...” Íme, az ivás megokolásának egy nem mindennapos változata.

Önéletrajzi ihletésű az 'Ópium' című írás. Csáth Géza maga is morfinista ideggyógyász volt. Az ópium hatásáról írja: „A gyönyör eltünteti a körvonalakat és az értelmetlenségeket. Kihelyez bennünket a tér béklyóiból és az idő zakatoló másodperc óráját megállítva langyos hullámokon emel bennünket a lét magasságaiba...” Így ötezer esztendő gyönyöre sűrítethető egy napba. Okosan gazdálkodva, tíz évig eltartó ópiumfogyasztás húszmillió évet tesz ki... „és akkor húsz millió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnáira...” Fájdalom, így cselekedett, az irodalom és az orvostudomány örök kárára.

A nagy 'Nyugat'-nemzedék egyik kiváló képviselője, a ragyogó tollú Kosztolányi Dezső prózája sem szűkölködik orvosokban. Az 'Édes Anna' igen rokonszenves Moviszter doktora páratlan bölcselkedéseivel egy kicsit az író szócsöve is. A cukorbeteg orvos „betegebb volt, mint akármelyik páciense..., gépiesen gyúrta a beteg emberiséget”. Pedig ez utóbbi kifejezéstől igazán irtózott. Mikor megkérdezték, szereti-e az emberiséget, a következőképpen válaszolt: „Nem szeretem, mert még sohasem láttam, mert nem ismerem. Az emberiség holt fogalom. És figyelje meg tanácsnok úr, hogy minden szélhámos az emberiséget szereti. Aki önző, aki a testvérenek se ad egy falat kenyeret, aki alattomos, annak az emberiség az ideálja. Embereket akasztanak és gyilkolnak, de szeretik az emberiséget... Az emberiség nem kér enni, ruhát se kér, hanem tisztas távolságban marad, a háttérben, dicsfénnel fennkölt homlokán. Csak Péter és Pál van. Emberek vannak. Nincs emberiség...”

A gazdait meggyilkoló mintacseléd megrendítő tárgyalásán mint tanú összegzi szenvedélyes véleményét: „...az az érzésem, hogy nem bántak vele emberien... embertelenül bántak vele...”. A közönségnek és a bíróságnak az volt a véleménye, hogy a sír szélén álló

agg doktor „korlátolt ember. Moviszter az is volt. Korlátolt volt, volt egy korlátja, mely nélkül emberi nagysága megsemmisült, elveszett volna a szabadság meddő korlátlanságában...”

Magától értetődően orvosi tárgyú 'A rossz orvos' című kisregény. Dr. Gasperek Artúr, „az összes orvosi tudományok doktora”, megtestesítője a joviális, begyepesedett fejű orvosnak. Íme, hangoztatott véleménye: „Újabb elméletek hajítófát se érnek... Mi öreg doktorok tudjuk, hogy mi kell...” Magabiztos, de felületes ténykedése egy hároméves kisfiú halálához vezetett. A diftériát enyhe náthának nézte. A fiúcska utolsó kapocs volt szülei felbomló házasságában. Aztán a kis sírhalom végképp összefűzte a két bánatos embert, akik egész életükben az orvost vádolták.

Hogy teljes legyen a gyűjtemény, ismerkedjünk meg az 'F. F. rejtélyes gyógyulása' című rövid novella nem éppen szimpatikus orvosaival. F. F. felügyelőt tűrhetetlen szagok állandó észlelése gyötörte. Orvoshoz fordult. Az egyik Hysteria olfactoria-nak tartotta, és értekezést írt róla az egyik bécsi lapba. „Ön a szag Machbetje, aki az orrával kísérteteket szagol...” – mondta szellemeskedve. A másik, fiatal lélekűbűvár a gyermekkor utáni sóvárgást véli felismerni e különös jelenségben. A beteg természetesen nem nyugszik meg, és harmadikhoz fordul. Az aztán telibe talál. „Évtizedes orvosi gyakorlattal” a beteg zsebét tapogatja meg, s kihúzza belőle a csomag romlott sajtot. Nyilván tréfából csempészte valaki oda... „Diadalmasan lobogtatta meg azt a leletet, mint híres sebészek műtéteknél a kórokozó daganatot, és azt a fölöttébb becses tanácsot adta a betegnek, hogy máskor ne hordjon a zsebében oly sokáig sajtot. F. F. felügyelő az orvosi tanácsért ötven koronát nyújtott át, melyet az orvos eleinte vonakodott elfogadni, de aztán engedett neki. Mindenesetre, gondolta, egy téglát a harmadik emeleti házhoz...”

Létezik Moviszter és létezik ez utóbbi típus is.